

Şeyh Hamdullah
Efendi'nin
sülûs-nesih
hatlarıyla
koltuklu kıtası
(TIEM, nr. 2450/8)

taya "düz kıta" veya "mâil kıta" denir. Düz kıtalarda yer alan koltuklar dikdörtgen veya kare biçimindedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 2083/4, 2084/2^a, 2086) Şeyh Hamdullah hattı muhakkak-reyhânî kıtalarla yine aynı müzedeki (Emanet Hazinesi, nr. 2085; Güzel Yazılar, nr. 159) sülûs-nesih kıtalar düz kıta örnekleridir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan (FY, nr. 1435) İmâd-ı Hasenî'nin 1 ve 4 numaralı ta'lik kıtaları ile aynı yerdeki (FY, nr. 1428) murakka'da (2^b) İmâd-ı Hasenî (22^b) ve Velîyyüddin Efendi'nin nesta'lik mâil kıtalardaki koltuklar dik üçgen şeklinde olup bunlara "muska koltuk" adı verilir. Hem düz hem mâil satırlarla yazılmış karışık düzendeki kıtalarda ise her iki koltuk şekline de rastlanır. Viyana Millî Kütüphanesi'nde kayıtlı (Mixt, nr. 313), III. Murad'a sunulan murakka'da her türlü kıta ve koltuk çeşidinin güzel örnekleri yer almıştır.

Klasik koltuk tezhibinde çok çeşitli süsleme usulleri uygulanmıştır. Erken devir mushaf serlevhalarında rastlanan zencirekli koltuklar bunlardan biridir. Kare, dikdörtgen ve muska koltuklarda ise klasik tezhip tercih edilmiştir. Eğer koltuklar simetrikse her iki koltuğa da aynı desen işlenir. "Çift tahrir" veya "havalı" denilen tarzda işlenmiş serbest desenli koltuklar da vardır. Bu simetrik olmayan koltuklar işlenen serbest desenin özelliğinden dolayı müzehhibe kolaylık sağlar. Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılmış murakka' içindeki sülûs-nesih kıta koltukları (İÜ Ktp., AY, nr. 6487), Rikkat Kunt koleksiyonunda bulunan ve onun fırçasından çıkan, Macit Ayrıl tarafından sülûs-nesih hatla yazılmış kıtanın koltukları, Emin Barın koleksiyonunda yer alan, Necmeddin Okyay'ın nesta'lik mâil kıta-

sında Rikkat Kunt tarafından tezyin edilmiş muska koltuklar, Mimar Sinan Üniversitesi Arşivi'ndeki Macit Ayrıl'ın sülûs-nesih levhasının koltukları bunlardan birkaçıdır. Kara Memi tarzında, yarı üslûplaştırılmış çiçek motifleriyle bezenmiş koltuk süslemeleri tezhipte Türk ekolünün en güzel örneklerindedir. Ayrıca yapılandırılmış altın varak üzerine çiçek veya buket resmedilerek hazırlanmış şükûfeli koltuklar vardır ki bunlar XVIII ve XIX. yüzyıllarda Avrupa etkisiyle tezhip sanatına girmiştir. Bunları Kara Memi üslûbu ile karıştırmamak gerekir. Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılmış murakkain (İÜ Ktp., AY, nr. 6487) dört ve beşinci kıtalarında şükûfeli koltuk tezhibi yer almıştır. Bunlardan başka Viyana Millî Kütüphanesi'ndeki bir divanda (AF, nr. 92) İstanbul'da 926 (1520) yılında hazırlanmış örneklerdeki gibi minyatürlü koltuklara rastlanır. Fakat her metin arasındaki minyatür koltuk sayılmaz. Metin yazısının taşması veya imza sebebiyle yazılı koltuklar, cetvel çekilerek boş bırakılmış koltuklar, zerefsanlı (altın serpmeli) koltuklar, münhanî motifleriyle bezenmiş koltuklar ve nihayet Uğur Derman koleksiyonunda bulunan, Vasfi imzalı sülûs-nesih kıtada görülen ebrulu koltuklar koltuk tezhibine bir çeşni, bir zenginlik kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977, s. 55; a.mlf., *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, Ankara 1982, nr. 8; D. Duda, *Islamische Handschriften I: Persische Handschriften*, Wien 1983, s. 30, 33, 94, 109, 185, 210; D. James, *Qur'ans of the Memlûk's*, London 1988, s. 46, 238; İnci A. Birol - Çiçek Derman, *Türk Tezyini San'atlarında Motifler*, İstanbul 1991, s. 13; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah: Hayatı, Talebeleri, Eserleri*, İstanbul 1992, s. 36, 37, 195, 196.

İNCİ AYAN BIROL

KOMİSYON

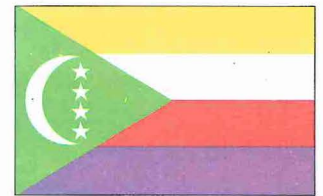
(bk. SİMSAR).

KOMOR ADALARI

Hint Okyanusu'nun batısında İslâm Konferansı Teşkilatı'na üye bir ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA II. TARİH ve İSLÂMİYET

Doğu Afrika sahiliyle Madagaskar'ın kuzeyinde ve Mozambik Boğazı'nın girişinde yer alan dört adanın ortak adıdır. Ngazidja (Büyük Komor; 1148 km²), Anjouan (Ndzuwani; 424 km²) ve Moheli (Mwali; 290 km²) bağımsız Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti'ni meydana getirirken Mayotte (Maore; 375 km²) halen özel bir statüyle Fransa'ya bağlıdır. Cumhuriyetin resmî adı, ülkede kullanılan iki resmî dil den Arapça'da el-Cumhûriyyetü'l-Kumuri'l-ittihâdiyyetü'l-İslâmiyye, Fransızca'da ise République Fédérale Islamique des Comores'dur. Hint Okyanusu'nda seyahat eden Arap denizcileri tarafından bu takımadalar "Kumr adaları" veya "ay adaları" mânasında Cezâirü'l-kamer diye adlandırılmaktaydı. Diğer bir rivayette ise Kartala yanardağından dolayı yerli dilde "ateşin bulunduğu yer" anlamına gelmektedir. Komor adaları 1912-1974 yılları arasında Fransız sömürgesi olarak kaldı. Bağımsızlık sonrası Afrika'nın en küçük devletlerinden biri olup üç adanın toplam yüzölçümü 1862 km², nüfusu 614.000-

Resmî adı : République Fédérale Islamique des Comores (Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti)
Başşehri : Moroni
Yüzölçümü : 2236 km²
Nüfusu : 614.000 (2002 tah.)
Resmî dini : İslâm
Resmî dili : Arapça, Fransızca
Para birimi : 1 Comoran Franc (CFA) = 100 centimes

dür (2002 tah.). Federal devletin başşehri aynı zamanda Ngazidja'nın da merkezi olan Moroni (43.000) olup diğer adalardan Mwali'nin merkezi Fomboni (12.700), Ndzuwani'nin merkezi Mutsamudu'dur (26.500).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Volkanlar ülkesi olarak da bilinen Komor adalarını meydana getiren dört adanın en büyüğü olan Ngazidja'da volkanik faaliyet halen devam etmektedir. Bu adada bulunan ve aynı zamanda ülkenin en yüksek zirvesini oluşturan Kartala aktif volkanı (2361 m.) 1857-1952 yılları arasında on defa püskürmüştür. Diğer adalardaki volkanlar ise aktif değildir. Kasım-nisan ayları arasında devam eden musonların ardından sıcak ve ılıman bir deniz ikliminin hüküm sürdüğü adalara çok yoğun yağmur düşmektedir. Sıcaklığın 23°C - 28°C arasında seyrettiği ülkede bitki örtüsü epeyce zengindir. Komorlar'da ziraata ağırlık verilir, yetiştirilen ürünler arasında ise tahıl başta gelmektedir. Özellikle parfüm üretimi için vanilya, karanfil ve yasemin gibi bitkiler ülkeye büyük gelir sağlamaktadır. Hindistan cevizi, muz, avokado, kahve, kakao ve mango gibi tropikal meyveler yetiştirilmekte olup daha ziyade Fransa, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilmektedir. Ülkede ihtiyaç duyulan ithalât mallarından pirinç ve diğer gıda maddeleri, tekstil ve her türlü ulaşım araçları ile yapı malzemeleri genellikle Kenya, Küveyt, Fransa ve Pakistan'dan satın alınmaktadır. Adalara yurt dışından ulaşım daha çok hava yoluyla gerçekleşse de adalar arası taşımacılık deniz yoluyla yapılmaktadır.

Adaların ahalisi Arapça ve Sevâhil dillerinin epeyce tesirinde kalan Bantu dil ailesinden Komor dilini konuşmaktadır. Sevâhil'in yaygınlaşmasının sebebi XX. yüzyıla kadar sultanların idarî işlerinde bu dili kullanmalarındır. Komorlar'da Fransızca ve Arapça resmî dil kabul edilmiştir. Afrika'nın iç bölgelerinden gelen Bantular, Umanlı, Hadramutlu ve Şirazlı Araplar, Endonezya'dan Malaylar, Madagaskarlı Malgaşlar ve Hindistanlı Gucerâtlar bu adalara değişik dönemlerde göç ettiler. Arap kökenliler bütün ahali içinde en soylu sınıfı meydana getirmekte, bunlara Komor dilinde "ustaarabu" denilmektedir. Şehirlerin nüfusu fazla olmayıp çoğunluk köylerde ve küçük kasabalarda yaşamaktadır. Halkın ekserisi tarım ve balıkçılıkla uğraşmaktadır. Nüfusun % 99'u müslüman olup tamamı Şâfiî mezhebine bağlıdır. Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti dünyanın fakir ülkeleri arasında yer aldığı için (2000 yılında kişi başına düşen millî gelir 370 dolar) Fransa, Küveyt, Suudi Arabistan, Uman, Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletlerden yardım almaktadır.

II. TARİH ve İSLÂMİYET

X. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Kilve Sultanlığı ile Madagaskar arasında ulaşım Komorlar üzerinden gerçekleştiği için her iki devlet zaman zaman buraları idarelerine aldılar. Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sinde Komor adalarının konumu, Portekizlilerle münasebetleri, yerli ahali ve bir müslüman toplum olarak hayat tarzları, idarî yapıları, köle ticareti, bitki örtüsü, burada yaşayan canlılar gibi konularda ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. Yerlilerin Tinku, Portekizliler'in San Loranço (Saint Laurent) adını verdikleri Madagaskar adasına Arap coğrafyacıları Büyük Komor demekteler. Buranın Madagaskar adını almasından sonra Hint Okyanusu'nda seyahat edenler, Büyük Komor adını bu defa kuzeyindeki takımadaların en büyüğü olan Ngazidja için kullandılar.

İslâmiyet'in burada yayılış tarihi konusundaki rivayetler farklı olmakla birlikte yerliler arasındaki yaygın kanaate göre iki Komorlu Hz. Osman'ın hanefeliği zamanında Medine'ye giderek İslâm'ı öğrendi; bunlar dönüşlerinde tebliğde bulundular. Arap denizcilerinin de VIII. yüzyıldan itibaren yoğun olarak uğradıkları bu adalara İslâm'ı yaydıklarında şüphe yoktur. İslâm dininin ilk defa Anjouan'dan yayılmaya başladığı rivayeti yaygındır.

Büveyhîler'in İran'ın Şiraz şehrini 934 yılında ele geçirmeleri üzerine Sünnî

Araplar'dan bir kısmı Doğu Afrika sahillerine ve Hint Okyanusu adalarına göç etti. Onlardan önce IX. yüzyılın başında Umanlı küçük bir İsmâilî topluluk buraya yerleşmişti. İran körfezi ve Güney Arabistan civarından göçler XVI. yüzyılın başına kadar aralıklarla devam etti. Şirazlılar'dan Ali b. İsa 975'te Kilve Sultanlığı'nı kurdu ve kısa zamanda Komor adaları dahil Doğu Afrika sahillerindeki birçok yerleşim merkezi onun yönetimine girdi. XI. yüzyılda Fâtımîler'in ileri gelenlerinden birinin Mısır'ı terk ederek ailesi ve hizmetinde bulunanlarla birlikte Anjouan'a yerleştiği de bilinmektedir.

Komor adalarına erkekler genelde yalnız geldikleri için yerli kadınlarla evlendiler, böylece melez nesiller ortaya çıktı. Henüz müslüman olmayan yerlilere "kâfir" (cafres), yeni nesle "makoas" deniliyordu. Şehirlerdeki ileri gelen aileler Arap soylu olup fazla melezleşmezken köylerde yaşayanlar dışarıdan gelenlerle çabuk karıştı. Adaları yerli kabilelerin "beca" dedikleri yaklaşık kırk reis idare ediyordu. Bunlar müslüman olunca kendilerine "fani" denildi; yeni gelen Arap yöneticileri bunların kızlarıyla evlenerek siyasî güç kazandılar. Adalarda değişik dönemlerde sultanların "cumbe" unvanı verilen kızları da tahta çıkabiliyordu. Fransız işgali öncesinde Moheli adasının 1842-1878 yılları arasındaki hâkimi olan Cumbe Fatma bunlardandı.

Asırlar boyunca Kilve Sultanlığı'nın idaresinde bulunan Ngazidja adasına 1500 ve 1505 yıllarında Portekizliler çıktı. Ancak Şiraz'dan gelen yeni bir göç karşısında direnemeyip adayı terk ettiler. 1530-1550 yıllarında etkili olan Şirazlılar kurdukları idarî birimlere sultanlık adı verdiler. Kısa zamanda sayıları artan sultanlar arasında hepsinin üzerinde sözü geçene "sultan tîbe" denildi. 1557'de on ikisi Ngazidja'da olmak üzere adaların tamamında yirmi civarında sultanlık varsa da 1620 yılında sayıları on beşe düştü. Üç küçük ada birer sultan tarafından yönetilirken diğerleri Ngazidja'da bulunuyordu. Fransız işgaline kadar Bamboa, Itsandra, Bûde, Havâil ve Hamammed adlı beş sultanlık daima etkili oldu. Sultan tîbe-lik, son dönemlerde Ngazidja'daki Bamboa ve Itsandra sultanları arasında el değiştirmekteydi. Adalara Portekizliler'den sonra İngilizler de ilgi duydular ve 1701 yılında kaptan Nathaniel North Ngazidja'nın bir kısmını işgal etti. Kilve Sultanlığı'nın zayıflaması üzerine genelde Madagaskar ve Zengibar'ın nüfuzunda kalan

Komor Adaları

Komor sultanları XIX. yüzyılın başından itibaren Portekizliler, İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar ve Almanlar'la iyi ilişkiler kurarak anlaşmalar imzaladılar.

Anjouan sultanı önceleri diğer adalara da hükmetmekteydi. Şirazlı Hasan buraya çıkınca Fani Ali'nin kızı ile evlenerek adanın ilk sultanı oldu. Büyük bir cami inşa ettirdiği Sima yerine Domoni'yi başşehir yaptı. Adanın diğer taraflarına da yeni camiler yaptırdı ve Şâfiî mezhebini yaydı. 1741'den itibaren Sultan Ahmed Anjouan'da kırk bir yıl iktidarı elinde tuttu. Ardından sultan olan I. Abdullah (1782-1788, 1792-1796) İngilizler'den, Sultan Alevî b. Hüseyin (1796-1816) Fransızlar'dan yardım istedi. Daha sonra Sâlim b. Alevî Fransızlar'la yaptığı anlaşma gereği Mayotte'daki haklarından vazgeçtiği gibi 1844 ve 1848 yıllarında İngilizler'le yeni anlaşmalar imzaladı. III. Abdullah olarak bilinen Saîd Abdullah b. Salîm (1852-1891) İngilizler'le yeni anlaşmalar yaptı. Bu anlaşmaların mahiyetini öğrenmek isteyen Anjouan'ın ileri gelenleri iki kişiyi Londra'ya gönderdiler. Orada kaldıkları bir yıl boyunca Osmanlı sefirinin yardımcı olduğu bu kişiler önce Kahire'ye, ardından Anjouan'dan getirdikleri mektubu padişaha takdim etmek için İstanbul'a gittiler. Padişah'tan yardım isteyen bu temsilciler, Basra Tersanesi'ne gitmek üzere olan Osmanlı deniz birliğiyle geri döndüler; birlik kumandanı onların sultanlarına yazılan mektubu vermekle görevlendirildi (14 Şâban 1281 / 12 Ocak 1865). III. Abdullah, Anjouan'ın İngiltere veya Almanya tarafından işgal edilmesinden korktuğu için 1882 yılında bu defa Fransa'dan yardım istedi. Fakat onun ölümü üzerine yerine geçen Sultan Osman, Fransa'nın da işgal niyeti taşıdığını anlayınca yardımı kabul etmedi. Mayotte'daki Fransız kumandanı ona karşı Saîd Ömer b. Saîd'i destekleyerek sultan olmasını sağladı (1891-1892). Sultan Osman önce Obok'a (Cibuti), ardından Yeni Kaledonya'ya sürüldü. Komor adalarının Fransa tarafından 1886'da himaye altına alındığı ilân edildiyse de Anjouan Sultanı Saîd Muhammed b. Saîd (1892-1912) bunu reddetti ve Hasanî hânedanının son sultanı olarak 1912 yılında Fransız sömürgeciliği kuruluncaya kadar tahtını muhafaza etti..

XIX. yüzyılda Ngazidja'daki gelişmeler de Anjouan'ınkine benzemektedir. Muğnembkü adıyla da bilinen Bamboa Sultanı Saîd Ahmed 1819-1871 yıllarında bu adada hüküm sürdü. İngilizler'in desteklediği

Itsandra Sultanı Mûsâ Fûmû'ya 1871'de yenildi ve sultan tîbe unvanını kaybettiği gibi konulduğu hapishanede 1875 yılında öldü. Mayotte'daki torunu Saîd Ali, Mûsâ Fûmû ile mücadele etmeyip hacca gitti. Oradan Kahire'ye geçti ve hidiv tarafından kabul edildi. Anjouan Sultanı III. Abdullah ile Moheli Sultanı Abdurrahman Ngazidja'ya dönmesi için ona yardım ettiler. 1877'de İngilizler'den yardım almaya rağmen Mûsâ Fûmû'yu yenerek tutuklattı. 1884'te Fransız maceracı Léon Humblot Ngazidja'ya geldi ve ileride burayı ülkesinin bir sömürgesi haline getirecek faaliyetlere girişti. Hile ve şantajla Sultan Saîd Ali'den ahaliye ait arazilerin kullanım hakkını alan Humblot, sultanla yaptığı anlaşmaya göre adada istediği toprağa sahip olacak ve karşılığında ona gelirden yüzde on pay verecekti. Bu gelişme üzerine Itsandra Sultanı Hâşim güneydeki Almanlar'la iş birliği yaparak Bacîni şehrine Alman bayrağını dikti. Onlardan aldığı yardımla 1886 yılında Ngazidja'nın başşehir Moroni'yi ele geçirdiyse de Fransızlar Tanganyika bölgesindeki sömürge haklarından vazgeçince Almanlar da Komorlar'ı onlara terk ettiler. Fransızlar'a karşı direnişe geçen Sultan Hâşim yakalanarak Madagaskar'daki Diego-Suarez'e sürüldü. Oradan kaçıp tekrar Ngazidja'ya geldi ve 1889'da ölünceye kadar mücadele etti. Fransa 6 Ocak, 21 ve 26 Nisan 1886 tarihli yeni anlaşmalarla Ngazidja, Anjouan ve Moheli adalarını himayesine aldığı ilân etti.

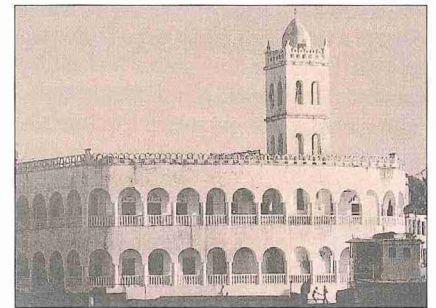
Humblot 1889'da Fransa tarafından adaya resmî idareci tayin edildi ve kendisine karşı yapılan isyanlardan Sultan Saîd Ali'yi sorumlu tuttu. 1890 yılında önce Moheli'ye, ardından Mayotte'a geçmek zorunda kalan sultan bir müddet sonra Ngazidja'ya döndü. 1893 yılına kadar sultanlığı devam ettiyse de Fransızlar'a karşı isyanlar giderek artınca Yeni Kaledonya'ya sürgün edildi. Fakat önce Madagaskar'daki Diego-Suarez şehrine, daha sonra Reunion adasında ikamet etmesine izin verildi. 12 Eylül 1899'da suçsuz olduğu Fransa tarafından resmen kabul edilmekle birlikte sultanlığı terketmesi şartını da ihtiva eden yeni bir anlaşma imzalamak zorunda bırakıldı. 7 Şubat 1910'da gittiği Paris'te dördüncü rütbeden şeref madalesiyle taltif edildi. Tekrar döndüğü Madagaskar'ın Tamatave şehrinde 10 Şubat 1916'da öldü.

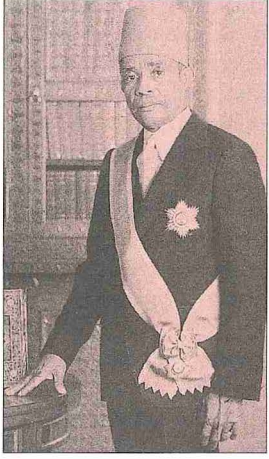
XIX. yüzyılın ortalarına doğru Madagaskar'daki iktidar değişiklikleri sebebiyle buranın bazı yöneticileri Komor adala-

rına gelerek yerleşmişlerdi. Bunlardan Majunga şehri valisi Ramanetaka 1830'da Moheli'ye geldi ve müslüman olarak Abdurrahman adını aldı. Moheli'nin idaresini ele geçiren Abdurrahman'ın 1842 yılında vefatından sonra yerine kızı Cumbe Fatma geçti. 1865'te Fransız Joseph Lambert, şeker kamışı yetiştirmek amacıyla en verimli arazilerin kullanım hakkını gelirden yüzde on beşi karşılığında Cumbe Fatma'dan aldı. 1867-1875 yılları arasında Lambert'in girişimiyle Muhammed b. Saîd sultan yapılmaya Cumbe Fatma Paris'e gittiyse de umduğu ilgiyi göremedi. Dönüşte uğradığı Kahire'de Hidiv İsmâil Paşa'nın yaptığı yardım sayesinde Moheli'ye ulaşabildi. Bu arada Muhammed b. Saîd öldüğü için idareyi tekrar ele geçirdi. 1875'te Fransız Emile Fleuriot ile evlenen Cumbe Fatma 1878 yılında öldü. Abdurrahman b. Saîd (1878-1885), Muhammed Şeyh (1885-1886) ve Mercânî b. Abdu'nun (1886-1888) ardından adanın son hanım sultanı olan Sâlime bint Muhammed b. Saîd 1909 yılına kadar tahtını korudu.

Komor adalarındaki diğer sultanlar 25 Temmuz 1912 tarihinde Fransa tarafından azledilerek adaların idaresi Madagaskar sömürgesine bağlandı. Bu dönemde şirketlerin yönetimine bırakılan adalar gittikçe fakirleşti. Komorlar'ın bu durumu, 1946'da idarî ve iktisadî bakımdan Madagaskar'dan ayrılıp doğrudan Fransa'ya bağlanıncaya kadar devam etti. Adalar halkından ilk defa yüksek öğrenim gören Saîd Muhammed Şeyh, 1946'da Fransız Millî Meclisi'ne ülkesini temsil etmek üzere milletvekili olarak gönderildi. 1970 yılına kadar ülkesinde siyasî hayata yön veren Saîd Muhammed Şeyh Komor Yeşil Partisi'ni, eski sultanın oğlu Saîd İbrâhim ise Komor Beyaz Partisi'ni kurdu.

Moroni Cuma Camii – Komor Adaları

Komor Adaları Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı Ahmed Abdullah

1959'da Komorlar'a tanınan ikinci milletvekilliğine de Saïd İbrâhim seçilerek Fransız Millî Meclisi'ne gönderildi. Madagaskar 1960'ta bağımsızlığını kazanırken Komorlar'a bu hak verilmedi. 1960'lı yıllarda hız kazanan bağımsızlık hareketleri içinde Tanzanya'nın başşehri Dârüsselâm'da Sovyetler Birliği'nin desteğiyle kurulan Komorlar İstiklâl Hareketi ile Komorlar Sosyalist Partisi ve Komor Halk Demokrasi Birliği etkili oldu.

22 Aralık 1974 tarihinde yapılan referandum sonucunda Ngazidja, Anjouan ve Moheli'de halkın % 95'i bağımsızlık yönünde oy kullandı. Fransa bu kararı 6 Temmuz 1975'te tanıdı. 1958-1970 yılları arasında Fransız Senatosu'nda Komorlar'ı temsilen senatör olarak görev yapan ve Hint Okyanusu adalarının en zengin adamı olarak bilinen Ahmed Abdullah, Paris'e yakınlığıyla tanınmakla birlikte bağımsızlık mücadelelerini desteklediği için ilk devlet başkanı seçildi. 3 Ağustos 1975 tarihinde Bob Denard takma adlı Fransız paralı askeri Gilbert Bourgeau'nun desteklediği Ali Soilih darbe yaparak devlet başkanlığına Saïd Muhammed Cevher'i getirdi. Ancak Ali Soilih 2 Ocak 1976'da kendisini devlet başkanı seçtirdikten sonra birtakım devrimlere girişerek geleneklere savaş açtı. Görünürde müslüman olarak Saïd Mustafa Mwadju ismini alan Bob Denard'ın Komorlar üzerindeki siyasî ve iktisadî emelleri hiç eksik olmadı. Komorlar 1976'da İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye oldu. Sürgündeki Ahmed Abdullah iktidarı yeniden ele geçirmek için Bob Denard ve beraberindeki Avrupalı paralı askerlerle darbe yaptı. 13 Mayıs 1978'de devlet başkanı Ali Soilih tutuklandı ve 29 Mayıs günü öldürüldü. Komorlar'a dönen Ahmed Abdullah büyük bir coşkuyla karşılandı. Bob Denard'ın bu ikinci darbesi

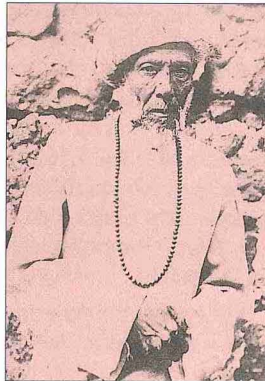
Afrika Birliği Teşkilâtı tarafından benimsenmedi ve Komorlar yaklaşık bir yıl teşkilâtтан uzaklaştırıldı. 1 Ekim'de yapılan referandumla devletin adı Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti olarak değiştirilirken 23 Ekim'deki seçimde tekrar devlet başkanı olan Ahmed Abdullah baskıcı bir yönetimi benimsedi. Eylül 1984'te altı yıllık bir süre için yeniden seçildiyse de kendisine karşı tepkiler giderek arttı; 14 Şubat 1981, 8 Mart 1985 ve 30 Kasım 1987 tarihlerinde yapılan darbelerden kurtuldu. Bu arada Fransa, başta Komorlar olmak üzere diğer Afrika ülkelerinde Bob Denard'ın giriştiği darbe girişimlerinden rahatsız olarak 1987'de kendisini mahkemeye sevketti. Bunu fırsat bilen Ahmed Abdullah ondan kurtulmak istediyse de başarılı olamadı ve 26 Kasım 1989 tarihinde öldürüldü. Yerini geçici olarak Saïd Muhammed Cevher aldı, 1990'da ise yapılan ilk seçimle devlet başkanlığına getirildi. 1993'te ülke Arap Birliği'ne üye oldu. Saïd Muhammed Cevher 1995 yılındaki darbeyle devriline geçici olarak Saïd İbrâhim'in oğlu Saïd Ali Kemal ile 1990 seçimlerindeki en büyük rakibi Muhammed Taki Abdülkerim devlet başkanlığı görevini birlikte üstlendiler. Ancak aynı yıl yapılan seçimlerde Muhammed Taki Abdülkerim devlet başkanı oldu. 3 Ağustos 1997'de Anjouan'ın, 11 Ağustos 1997'de Moheli'nin federal devletten bağımsızlık ilânları milletlerarası câmiada tanınmadı. 1998 yılında Muhammed Taki'nin vefatı üzerine geçici olarak devlet başkanlığına Muhammed Tâceddin b. Saïd getirildiyse de Albay Azali Assoumani 1999'da darbe yaparak devlet başkanı oldu. 7 Ocak 2002 tarihinde adalar arasındaki bağımsızlık girişimlerine son verilip yeniden birlik sağlandı.

Fransız işgaliyle birlikte misyonerler Komorlar'da faaliyete başladılarsa da herhangi bir netice alamadılar. Mayotte'u

Doğu Afrika'nın Katolik merkezi yapmak için gösterdikleri çabalar da sonuçsuz kaldı. Farklı kültürlerin kavşağında yer alan Komorlar'ın ahalisini birbirine bağlayan en kuvvetli unsur İslâm dinidir. Halen ülkedeki bütün çocuklar ilkökul öncesi dört ile altı yaş arasında Kur'an okullarına gönderilmektedir. Komorlar'da en yaygın tarikat Şâzeliyye olup Kâdiriyye, Rifâiyye, Ticâniyye ve Aleviyye mensupları da bulunmaktadır. Somali'nin Barave şehrinden Zengibar'a gelen Şeyh Üveys b. Muhammed vasıtasıyla Kâdirî tarikatına intisap eden Muhammed b. Ahmed Komorlar'da bu tarikatı yaydı. Şâzeliyye tarikatı ise XIX. yüzyılın sonunda Maskat'tan Zengibar'a gelen ve Şeyh Abdullah Derviş diye bilinen Ebü'l-Leys Abdullah b. Saïd vasıtasıyla bölgede yaygınlaştı. Önce Kâdirî tarikatına intisap eden Komorlu Saïd Muhammed b. Saïd Ahmed el-Ma'rûf eğitim için gittiği Zengibar'da Şâzeliyye tarikatına intisap etti ve daha sonra Filistin'e geçti. Dönüşünde Şâzeliyye'yi Komorlar'da yaydı. Moroni'deki kabri halen önemli bir ziyaretgâhtır. Ancak Kâdiriyye ve Şâzeliyye tarikatlarının yaygınlaşması 1930'lu yıllara rastlamaktadır. Halk, dinî konulardaki her türlü hukukî meseleyi asırlarca Şâfiî âlimi Nevevi'nin *Min-hâcû't-ţâlibîn* adlı eserine müracaat ederek çözmekteydi. Bu eserin Hollandalı Van den Berg tarafından yapılan Fransızca tercümesinden (1884) habersiz olan Fransız sömürge yöneticileri, dinî konulardaki meseleleri 1920 yılında bu tercümeyle elde edinceye kadar Şâfiî olan halkın muhalefetine rağmen Mâlikî mezhebinin önemli kitaplarından Halîl b. İshak el-Cündî'nin *el-Muhtaşar*'ının Fransızca tercümelerine başvurarak hallettiler. 17 Mayıs 1961 tarihinde Komorlar Temsilî Meclisi'nin bir kararıyla sömürge döneminin bütün kanunları iptal edilerek yerine İslâmî esaslara dayalı kanunlar uygulamaya konulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, DÜİT, yıl 1281 - Meclis-i Mahsûs, nr. 1254; BA, HR. SYS, nr. 431/1; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriyye* (nşr. Ertuğrul Zekâi Ökte v.dğr.), İstanbul 1988, I, 173-187; G. Ferrand, *Les musulmans à Madagascar et aux îles Comores*, Paris 1891, s. 43-55; a.m.f., "Les îles Râmnny, Lamery, Wâkwâk, Komor des géographes arabes et Madagascar", *JA*, 10. Série, X (1907), s. 433-566; İsmail Hakkı Tefvîk, *Âlem-i İslâm Külliyyâtından Komor Adaları*, İstanbul 1339, s. 5, 9, 11-22; P. Guy, "Islam comorienne", *Normes et valeurs dans l'Islam contemporain* (éd. J. Berque - J. P. Charnay), Paris 1966, s. 145-158; J. M. Cuoq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 512-516; Türkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 527-528; H. Chagnoux -

Komorlar'ın en meşhur mutasavvıfı Saïd Muhammed el-Ma'rûf

Ali Haribou, *Les Comores*, Paris 1980, s. 16-36, 41-48, 55, 61-66, 70-76, 81-87, 104; J. Martin, *Comores: quatre îles entre pirates et planteurs*, Paris 1983, I-II, tür.yer.; Sultan Chouzour, *Le pouvoir de l'honneur essai sur l'organisation sociale traditionnelle de Ngazidja et sa constatation*, Paris 1989, tür.yer.; F. T. Masao – H. W. Mutoro, "La côte d'Afrique orientale et les Comores", *Histoire générale de l'Afrique* (éd. M. el-Fâsî), Paris 1990, III, 625-656; J. de Vere Allen, *Swahili origins*, Ohio 1993, s. 194-197; P. Vérin, *Les Comores*, Paris 1994, tür.yer.; G. Fontaine, *Mayotte*, Paris 1995, s. 35-42; R. K. Kent, "Madagascar et les îles de l'Océan indien", *Histoire générale de l'Afrique* (éd. B. A. Ogot), Paris 1999, V, 981-1031; Aydoğın Koksâl, *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 163-165; R. le Tourneau, "Aperçu sur les musulmans des territoires de la communauté dans l'Océan indien", *l'Afrique et l'Asie*, sy. 49, Paris 1960, s. 10-25; C. Robineau, "l'Islam aux Comores: une étude d'histoire culturelle de l'île d'Anjouan", *Revue de Madagascar*, sy. 35 (1966), s. 39-56; C. Allibert, "La chronique d'Anjouan par Said Ahmed Zaki (ancien cadî d'Anjouan)", *Etudes Ocean indien: Anjouan dans l'histoire*, sy. 29, Paris 2000, s. 9-92.

AHMET KAVAS

KOMŞU

Türkçe'deki komşu karşılığında İslâm ahlâk ve fıkıh literatüründe kullanılan *câr* kelimesi "yakın olma, yakınlık" anlamındaki *civâr* ve *mücâvere* masdarlarından isim olup genellikle birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin her birini ifade eder. Ayrıca aralarında meslek, iş yeri, arazi vb. yönlerden yakınlık bulunanlar hakkında da kullanılmaktadır (*Lisânü'l-'Arab*, "cvr" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "cvr" md.). Kur'an-ı Kerim'de *câr* kelimesi terim anlamıyla bir âyette iki defa tekrar edilmiştir (en-Nisâ 4/36); hadislerde ise sıkça geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "cvi" md.).

Sosyal hayatın aileden sonraki halkasını komşular oluşturduğundan her din ve kültürde komşuluk ilişkilerine dair kurallar bulunur. Tevrat'ta komşuların birbirine karşı hak ve ödevlerine dair emir ve yasaklara yer verilmiştir (meselâ bk. Çıkış, XX, 16-17; XXI, 14, 18; XXII, 9, 26; Levililer, XIX, 13, 15-18). Özellikle on emir içinde yer alan, "Komşunu kendin gibi seveceksin" buyruğu (Levililer, XIX, 18) bütün bu ödevlerin temelini oluşturur. Ancak konuya dair Tevrat'taki emir ve yasaklar yahudilerin kendi aralarındaki komşuluk ilişkileriyle sınırlı olarak algılanmış ve yabancılara karşı hissedilen antipati duyguları zamanla yahudi olmayan herkese karşı gerçek bir nefrete dönüşmüştür.

Özellikle Talmud yazarları kural olarak yabancılar hakkında iyi niyet beslememek, onlara merhamet etmemek gerektiğini, putperestlerin komşu sayılmayacağını, yahudi olmayanların köpeklerden farksız olduğunu ifade etmişlerdir (DB, V, 683-684).

Hıristiyanlık'ta komşuluk kavramının evrensel bir içerik kazandığı görülmektedir. Matta İncili'ne göre (XXIII, 36-40) her şeriatla yer alan temel buyrukların en başta geleni kişinin Allah'ı bütün yüreğiyle sevmesi, ikincisi de komşusunu kendisi gibi sevmesidir. Hz. İsa, "Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin" şeklindeki yahudi ahlâk öğretisini hatırlattıktan sonra, "Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenlere dua edin" demiştir (Matta, V, 43-44).

İslâm'da komşu hakları genel olarak kul hakları (hukûk-i ibâd) veya insan hakları (hukûk-i âdemoiyyîn) denilen haklar çerçevesinde ele alınır, bu haklarla ilgili emir ve yasaklar komşuluk ilişkilerini de bağlar (bk. HAK). Kur'an-ı Kerim'de Allah'a imanı emreden ve şirki yasaklayan ifadelerin hemen arkasından sıralanan ahlâk emirleri arasında ana babaya iyi davranmaktan sonra komşuya iyilik yer almaktadır (en-Nisâ 4/36). Müfessirler bu âyette geçen komşu kavramı hakkında değişik yorumlar nakletmişlerdir. Meselâ Evzâî'nin bir evin farklı yönlerinde bulunan kırkar evi o eve komşu saydığı belirtilir. Bazı hadislerle ve Hz. Ali'ye isnat edilen bir rivayete dayanarak bir evden bağırıldığında sesin duyulabildiği bütün evlerin komşu sayılması gerektiği belirtilmişse de bu husustaki rivayetlerin sıhhati tartışmalı olduğundan bu görüşe itibar edilmemiştir (Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Fâyi', s. 33-34). *Câr* kelimesiyle aynı kökten bir fiilin Ahzâb sûresindeki (33/60) bağlamından hareketle bu sınırı genişleterek bir mahallede, hatta bir beldede oturan insanların birbirinin komşusu sayılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Ancak âyetlerde ve sahih hadislerde komşuluğun sınırıyla ilgili açık bir bilgi bulunmadığını, bu sınırla ilgili farklı ölçüler veren rivayetlerin sıhhatinin kuşku olduğunu belirten birçok âlim kimlerin komşu sayılacağını örfün belirlediği görüşünü tercih etmişlerdir (meselâ bk. İbn Kudâme, VIII, 537; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, VII, 243; Âlûsî, V, 29).

Yaygın yoruma göre Nisâ sûresinin 36. âyetinde geçen "yakın komşu" ile evleri en yakında bulunan komşular, "uzak komşu" ile de nisbeten daha uzakta oturan-

lar kastedilmiştir. İlkıyla akrabalık bağı bulunan, ikincisiyle akraba olmayan komşuların veya ilkıyla müslüman, ikincisiyle gayri müslim komşuların kastedildiği şekilde daha başka yorumlar da yapılmıştır (Zemahşerî, I, 267-268; Şevkânî, I, 521). Kurtubî bu son yorumu da sahih bir yorum olarak değerlendirir; ayrıca âyetteki "ihşân" kelimesinin yerine göre komşunun mutluluğuna ve kaderini paylaşma, birlikte dostça yaşama, ona eziyet etme ve onu himaye etme gibi erdemli davranışları içerdiğini belirtir (*el-Câmî*, V, 183-184). Hadislerde de komşuluğun önemini ve komşu haklarını anlatan çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Bunların en dikkate değer olanı, "Cebrâil, komşu hakkı üzerinde o kadar önemle durdu ki neredeyse komşuyu komşuya mirasçı yapacak sandım" meâlindeki hadistir (Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Birr", 140, 141). Diğer hadislerde de komşusunun, kendisine kötülük yapmasından korktuğu kimse-lerin tam olarak iman etmiş olamayacağı (Buhârî, "Edeb", 29; Müslim, "İmân", 73), Allah katında en hayırlı komşunun, komşularına en çok iyilik eden kimse olduğu (Tirmizî, "Birr", 28) bildirilmekte, ayrıca komşuların, en yakın olanlardan başlamak üzere birbirine hediye vermeleri de öğütlenmektedir (Buhârî, "Şüfa", 23; "Hibe", 16).

İnsan ilişkilerine dair âyet ve hadisler bütün olarak dikkate alındığında İslâm ahlâkında, yabancılara karşı nefret telkin eden ve onları aşağılayan yahudi telakkisinin âdil ve ahlâkî görülmediği, buna karşılık İncil'in, "Düşmanlarınızı sevin" buyruğunun da gerçekleşti bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en açık kanıtlarından biri, "Bir topluluğa duyduğunuz öfke sizi adaletten sapmaya sevketmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur" meâlindeki âyettir (el-Mâide 5/8). "Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin" (Buhârî, "Rikâk", 23; "Nikâh", 80; Müslim, "İmân", 74, 75); "Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna iyilik etsin" (Buhârî, "Edeb", 31; Müslim, "İmân", 74, 76, 77) meâlindeki örneklerde de görüldüğü gibi hadislerde komşuluk kavramının din ayırımı yapılmaksızın mutlak olarak kullanılması dikkate alan âlimler, gayri müslim komşuların da komşuluk haklarının bulunduğu görüşünde birleşmiştir (Kurtubî, V, 188). Özellikle komşuları üç gruba ayırarak akraba olan müslüman komşuların akrabalık, dindaşlık ve komşuluk hakları, akraba olmayan müslüman komşu-